

1937 РІК. АПОГЕЙ РЕПРЕСІЙ СТАЛІНСЬКОГО ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ**1937. APOLOGY OF THE REPRAISE OF STALIN TOTALITARY REGIME****Паньонко І.М.,***кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права та психології
Національного університету «Львівська політехніка»***Ряшко О.В.,***кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Львівського державного університету внутрішніх справ*

У статті розглянуто проблему антиправової, антигуманної, злочинної діяльності сталінського тоталітарного режиму, спрямованого проти власного народу. Проаналізовано репресії як головний засіб державної політики в колишньому СРСР, що активно застосовувався більшовицьким керівництвом на чолі з В. Ленінін починаючи з 1917 року. Сформований Й. Сталінін репресивно-каральний апарат – НКВС – вірно служив його політичним інтересам. Автори особливо акцентують увагу на апогеї репресій, які мали визначальне місце в 1937 році.

Ключові слова: народ, держава, політика, право, закон, влада, тоталітарний режим, «вороги народу», терор, антигуманізм, репресії, злочин.

В статье рассмотрена проблема антиправовой, антигуманной, преступной деятельности сталинского тоталитарного режима, направленного против собственного народа. Проанализированы репрессии как главное средство государственной политики в бывшем СССР, что активно применялось большевистским руководством во главе с В. Лениным начиная с 1917 года. Сформированный Сталиным репрессивно-карательный аппарат – НКВД – верно служил его политическим интересам. Авторы особо акцентируют внимание на апогее репрессий, которые имели определяющее место в 1937 году.

Ключевые слова: народ, государство, политика, право, закон, власть, тоталитарный режим, «враги народа», террор, антигуманизм, репрессии, преступление.

The article considers the problem of anti-legal, anti-human, criminal activity of Stalin's totalitarian regime directed against its own people. Repression is analyzed as the main means of state policy in the former USSR, actively used by the Bolshevik leadership headed by V. Lenin since 1917. Formed by Stalin, the repressive-punitive apparatus – the NKVD served its political interests faithfully. The authors especially emphasize the apogee of repressions that had a defining place in 1937.

Key words: people, state, politics, law, law, power, totalitarian regime, “enemies of the people”, terror, anti-humanism, repression, crime.

Актуальність теми. Серед проблем, які є актуальними й постійно хвилюють усі народи світу, від античності й до сьогодні, – це проблема прав і свобод людини, забезпечення державою її честі, гідності й достоїнства.

У 40–50-х рр. ХХ ст. в колишньому СРСР, де широко декларувались «Сталінською Конституцією» права і свободи радянських громадян, відбуваються події, які увійшли у світову історію як епоха сталінського тоталітарно-політичного режиму, епоха беззаконня, репресій і відкритого геноциду проти народу.

Варто зауважити, що серед радянських, союзних республік у найбільш трагічному становищі опинилася Україна. Штучно організований сталінським керівництвом голод 1932–1933 рр. не має аналогів у світовій історії. Він став національною катастрофою. Отже, ця проблема є актуальною не тільки для сьогодні, а й для майбутніх поколінь.

Після розпаду колишнього СРСР практично в усіх колишніх республіках Союзу розпочався активний період вивчення й аналізу безпрецедентного в історії злочину проти власного народу, організованого та реалізованого Й. Сталінін.

У 1994 р. політичним явищем у сучасній українській історіографії стали роботи І. Винниченка «Україна 1920–1980-х.: депортації, заслання, вислання», праці І. Біласа, Ю. Шаповал, Б. Ярош та ін.

Ключові аспекти політичних репресій висвітлювались в О. Бажана, І. Біласа, Т. Вронської, В. Золотарьова, О. Лисенка, Й. Надольського, В. Нікольського, В. Сергійчука, Ю. Сороки, В. Трофимовича, Ю. Шаповала, М. Шитюка, В. Кудрявцева, Ж. Медведева, Р. Медведева, О. Мозохіна, О. Некрича, М. Петрова, О. Теплякова, О. Трусова. Вони написані на широкій джерельній основі, із залученням розсекречених архівних документів.

Серед робіт західних зарубіжних авторів, присвячених сталінському тоталітаризму й репресіям, варто відзначити насамперед дослідження Х. Аренд, Е. Епплбаум, Й. Баберовські, Р. Конквеста, Д. Рейфільда, П. Соломона, Р. Такера, Л. Шапіро, М. Юнге та ін.

Незважаючи на досить велику джерельну базу, історія сталінського тоталітарного режиму та його трагічні наслідки – тема надзвичайно актуальна й, по суті, не вичерпна.

Метою статті є дослідження репресій сталінського тоталітарного режиму в 1937 р.

Виклад основного матеріалу. Серед бурхливих подій, які відбувалися у ХХ ст., однією з трагічних, що випала на долю мільйонів радянських людей, є репресії, в результаті яких загинули мільйони безвинних людей. Коли мова йде про масові репресії, то варто зазначити, що вони практично широко застосовувалися після Жовтневого перевороту й під час Громадянської війни, завершилися на початку 1950-х рр. зі смертю Сталіна. Свого апогею репресії досягнули в 1937 р. Цей рік і запам'ятався в пам'яті народу як страшний рік «єжовщини», що пов'язано з іменем М. Єжова, безпосереднього організатора й виконавця репресій, який обіймав посаду наркома внутрішніх справ СРСР.

Варто підкреслити, що репресії в СРСР планувались, організовувались і здійснювались під безпосереднім керівництвом Й. Сталіна, який продовжував ленінські ідеї диктатури пролетаріату.

Діалектика боротьби двох класів (буржуазії і пролетаріату) як двох протилежностей з об'єктивною необхідністю, на думку В. Леніна, призводить або до встановлення диктатури буржуазії, або до встановлення диктатури пролетаріату. Він відкрито говорив про те, що диктатура – це насильство. «Наукове розуміння диктатури означає ні що інше як нічим не обмежену, ніякими законами, ніякими правилами не обмежену, спрямовану безпосередньо на насильство ... владу» [1, с. 383]. Диктатура пролетаріату спирається не на закон і не керується ним, а спирається на силу, насильство. Отже, диктатура й насильство породжують терор, на чолі якого повинен стояти диктатор. «Волю класу інколи здійснює диктатор, інколи один, котрий більше зробить і часто більше необхідний», – робить висновок В. Ленін [2, с. 272].

У 1929 р. Й. Сталін фактично захопив усю владу у свої руки і практично став диктатором. Сталінська програма побудови соціалізму базувалась на вирішенні двох кардинальних проблем – індустріалізації й колективізації, для їх реалізації та з метою формування власного культу йому передусім потрібно було постійно спиратися на віддані йому партійні кадри й репресивно-каральні органи НКВС. Обстановка напередодні 1937 р. характеризувалася тотальним страхом. Цей страх проник не тільки в помешкання та душі простих смертних, а й усі ешелони влади. Ніхто не міг бути впевнений, що його не оголосять «ворогом народу».

Громадяни країни поступово втрачали основні права, без яких неможливе цивілізоване існування людини. «Саме тоталітарна держава з допомогою репресивно-карального механізму, – зазначає М. Шитюк, – створила систему нелюдських допитів, у результаті добивалися облудних зізнань так званих «ворогів народу»» [3, с. 140].

Вождь постійно наголошував на тому, що СРСР оточений ворожими державами, які прагнуть його знищити й «відновити капіталістичні порядки в СРСР за збереження капіталістичного рабства»

[4, с. 181]. А задля недопущення цього, за логікою Й. Сталіна, потрібно демонструвати успіхи в соціалістичному будівництві. На жаль, цьому заважають «вороги народу». Як учинити в цій ситуації? Знищити.

«Ми відстали від передових країн, – говорив Й. Сталін, – на 50–100 років. Ми повинні пробігти цей відрізок за десять років. Або ми зробимо це, або нас змінуть» [4, с. 329].

Вождь суворо попереджає тих, хто сумнівається в лнії партії (читай Й. Сталіна) або насмілюється відкрито критикувати її діяльність, це підриває могутність СРСР. «Кожний, – заявляє Й. Сталін, – хто прагне розрушити єдність соціалістичної держави, хто прагне відділити від неї окрему частинку (тут вождь мав на увазі Україну – авт.), – ворог, заклятий ворог держави, народів СРСР. І ми будемо знищувати такого ворога ... ми будемо знищувати весь його рід, його сім'ю» [5, с. 134].

І, дійсно, вождь умів тримати слово. Так, колишнього провідного партійного й державного діяча Л. Каменева було оголошено «ворогом народу», а його дружину, старшого сина – військового льотчика, і молодшого сина у віці 17 років було розстріляно [6, с. 437].

Й. Сталін добре розумів, що для функціонування його необмеженої влади потрібен апарат, який візьме під контроль не тільки діяльність людей, а і їхні душі та який буде підконтрольний тільки йому.

НКВС було перетворено у велику армію з дивізіями. Управління НКВС, по суті, стало абсолютною владою. Спеціальні відділи НКВС працювали на всіх заводах, фабриках, установах, навчальних закладах. Оклади в НКВС значно перевищували оклади партійних і державних працівників. НКВС передані кращі квартири й лікарні. «Гігантська мережа інформаторів, – пише Е. Радзинський, – охоплює всю країну. Вони працюють, так би мовити, на громадських засадах, але отримують відчутні блага, постійно висуюються по службі. Перед ними тремтять їхні начальники на роботі. За право бути інформатором борються» [6, с. 441].

Сталінський тоталітарний режим у боротьбі з так званими «ворогами народу» активно використовував тортури. Й. Сталін направив шифровану телеграму партійному керівництву республік, а також наркомам внутрішніх справ. У ній зазначалося: «ЦК ВКП(б) роз'яснює, що застосування фізичного впливу у практиці НКВС було допущено з 1937 року, з дозволу ЦК ВКП(б). Відомо, що всі буржуазні розвідки застосовують фізичний вплив щодо представників соціалістичного пролетаріату, причому застосовують його в найбільш потворних формах. Питається, чому соціалістична розвідка повинна бути більш гуманна щодо затятих агентів буржуазії, заклятих ворогів робітничого класу? ЦК ВКП(б) вважає, що метод фізичного впливу повинен обов'язково застосовуватися щодо явних і нероззброєних ворогів народу як дійсно правильний і цілеспрямований» [3, с. 134].

У 1937 р. була сфабрикована органами НКВС так звана справа «запасного троцькістського терористичного центру», згідно з якою обвинувачувалися відомі партійні й державні діячі: П'ятаков, Сольников, Серебряков і Радек. Усі вони були розстріляні.

Свою програму активізації репресій Й. Сталін сформулював на лютого-березневого пленумі ЦК партії в 1937 р., висунувши тезу: по мірі успіхів соціалістичного будівництва опір класового ворога зростатиме, а класова боротьба буде загострюватися [7, с. 46]. Цей політичний маневр, зазначає В. Курицин, досягнув своєї мети. «Сталін постійно заявляв про те, що очищення від «ворогів» потрібно для зміцнення обороноздатності країни в умовах капіталістичного оточення» [7, с. 46].

Й. Сталін нагадував радянським людям, що для того, щоб очистити країну від «ворогів», необхідно бути твердими й рішучими, не зупиняючись ні перед чим. «Нехай знають вороги СРСР, вороги внутрішні, а також і вороги зовнішні, що пролетарська диктатура в СРСР живе й рука її тверда» [8, с. 330].

1–4 червня 1937 р. відбулося засідання Військової ради при народному комісарові оборони, на якому були присутні члени уряду. На засіданні виступив нарком Ворошилов, який оголосив, що органи НКВС розкрили наявну серед вищого військового керівництва Червоної армії «військово-фашистську змову». Були заарештовані маршал Радянського Союзу М. Тухачевський, командарми I рангу І. Уборевич, І. Якір, командарми II рангу А. Корк, комкорим В. Примаков, В. Путна, Р. Ейдемман, Б. Фельдман. 11 червня 1937 р. всі вони були розстріляні. Тільки «з травня 1937 року по жовтень 1938 року в армії й на флоті було репресовано біля 40 тис. чоловік» [9, с. 88].

Так, у відкритому листі Й. Сталіну відомий державний діяч Ф. Раскольников із гнівом заявляє: «Ви вбили найбільш талановитих полководців ... на чолі з блискучим маршалом Тухачевським» [10, с. 351].

Виступаючи з доповіддю на XVIII з'їзді партії про роботу ЦК ВКП(б) 10 березня 1939 р., Й. Сталін заявив, що в 1937 р., згідно з вироком, присуджені до розстрілу М. Тухачевський, І. Якір, І. Уборевич та інші недолюдки, деякі діячі зарубіжної преси говорять про розстріли шпигунів, убивць і шкідників, а серед них відомі політичні, партійні, військові діячі, а це була зграйка, яка «схилилася перед закономом, проникнута рабським плазуванням перед кожним іноземним чинушею й готова піти до нього в шпійонське прислужництво; їм не зрозуміти того, що останній радянський громадянин, вільний від пут капіталу, на голову вищий за будь-якого зарубіжного високопоставленого чинуші. Кому потрібна ця жалюгідна банда продажних рабів, яку цінність вона може становити для народу?» [4, с. 590].

Е. Радзінський 1937 р. називає найстрашнішим роком для країни, в якому відбувалися «безкінечні

арешти і процеси» [6, с. 493]. Увесь 1937 р. ішло напружене нічне життя. Прокурори підписували чисті бланки, в яких слідчі НКВС могли заносити будь-які прізвища. В'язниці були переповнені, камер не вистачало. З липня в усіх великих управліннях НКВС працюють «трійки».

«Трійки мають право виносити смертний вирок, не рахуючись із нормами права й судочинства. Підсудний під час вирішення його долі не був присутнім. І конвєсер смерті запрацював: суди «трійки» займали 10 хвилин і розстріл» [6, с. 500].

У лютому – березні 1937 р. відбувся пленум ЦК ВКП(б), який зобов'язав органи внутрішніх справ здійснювати «масову операцію», що згодом почала називатися «велика чистка». «2 липня 1937 року Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило постанову «Про антирадянські елементи», якою зобов'язало взяти на облік усіх куркулів, щоб найбільш ворожі з них були негайно заарештовані та розстріляні» [11, с. 20].

30 липня 1937 р. НКВС СРСР видав наказ «Про операцію щодо репресій колишніх куркулів, злочинців та ін. антирадянських елементів» № 00447, який розширював масштаби репресій. Зокрема, цим наказом протягом чотирьох місяців в УРСР передбачалось репресувати 28 100 громадян [11, с. 20].

За даними офіційної статистики, яка далека від істини, тільки в 1937 р. репресовано 1 млн. чоловік, із них розстріляно 353 674. Таку жахливу ціну заплатив народ.

Увесь 1937 р. був роком репресій провідних партійних, державних діячів, а також відомих представників науки й культури, також багатьох ні в чому невинних простих людей. «Так установлювався режим особистої влади Сталіна. Насаджався страх, придушувалося висловлювання власної думки» [7, с. 43].

Насильницькі розправи не тільки позбавили волі чи життя мільйонів. «Вони розбещували тих, – зауважує Ю. Курносов, – кого оминула така трагічна доля. У свідомості багатьох гинули світлі ідеали й, навпаки, заохочувалися негідні діяння. Набула поширення система доносів і наклепницьких заяв. Обмовляли чесних людей, нерідко своїх друзів, колег по роботі. Чимало людей байдуже сприймали те, як ішли на смерть їхні співвітчизники» [12, с. 27].

Людей, які насмілювались критикувати або відкрито виражати незгоду з діяльністю Й. Сталіна, вождь розцінював як власних ворогів і зараховував у чорний список, прирікаючи в майбутньому на фізичне знищення. «За прямими наказами та негласним розпорядженням, – зауважує В. Байрак, – народ строем крокував назустріч смерті. Сталін уміло створив атмосферу всезагального напруження, й ніколи не залишав громадян СРСР страх» [13, с. 209].

Отже, 1937 р. – це рік «великої чистки», репресій і геноциду проти власного народу.

Висновки. У теоретичній і політико-правовій діяльності Й. Сталін, спираючись на теоретичні

положення К. Маркса, Ф. Енгельса та В. Леніна щодо ролі й місця диктатури пролетаріату, обґрунтував тезу, що в умовах капіталістичного оточення СРСР повинен дбати про свою оборону, а для цього необхідно вести нещадну боротьбу передусім «із ворогами народу» й активно застосовувати з метою їх ліквідації репресії.

Апогеєм сталінських репресій став 1937 р., який увійшов в історію як «єжовщина». Це був період відкритого беззаконня та знищення мільйонів ні в чому невинних радянських людей: робітників, селян, інтелігенції, відомих партійних, державних і військових діячів.

Величезна чорна хвиля репресій і геноциду вселяла страх, формувала подвійну мораль у свідомості й поведінці радянських людей.

Правляча комуністична партія та репресивно каральні органи, вся правоохоронна система в період диктатури Й. Сталіна перетворились у слухняне знаряддя його антигуманної, антиправової, злочинної діяльності.

Трагічний період сталінського тоталітаризму канув у минуле. Вибір Україною європейського демократичного шляху розвитку є гарантією, що тоталітаризм у нашій державі вже ніколи не повториться.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Ленин В.И. К истории вопроса о диктатуре / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. – Т. 41. – С. 369–391.
2. Ленин В.И. Доклад Центрального Комитета 29 марта 1921 года на IX съезде РКП(б) / В.И. Ленин // Полн. собр. соч. – Т. 40. – С. 237–287.
3. Шитюк М.М. Еволюція репресивно каральної системи в радянській Україні / М.М. Шитюк // Український історичний журнал. – 2001. – № 3. – С. 128–142.
4. Сталин И. Вопросы ленинизма / И. Сталин. – 11-е изд. – М. : ОГИЗ. Государственное издательство политической литературы, 1947. – 611 с.
5. Артизов А.Н. В угоду взглядам вождя / А.Н. Артизов // Кентавр. 1991. – № 4. – С. 132–136.
6. Радзинский Э. Сталин / Э. Радзинский. – М. : АСТ Москва, 2007. – 750 с.
7. Курыцин В.М. 1937 год: истоки и практика культа (Вместо введения) / В.М. Курыцин // Реабилитирован посмертно. – Вып. 1. – М. : Юрид. лит., 1998. – С. 7–65.
8. Сталин И. Сочинения / И. Сталин. – М. : Государственное издательство политической литературы, 1954. – Т. 9. – 1954. – 383 с.
9. Хорев А. Маршал Тухачевский / А. Хорев // Реабилитирован посмертно. – Вып. 1. – М. : Юрид. лит., 1988. – С. 66–90.
10. Раскольников Ф. Открытое письмо Сталину / Ф. Раскольников // Реабилитирован посмертно. – Вып. 1. – М. : Юрид. лит., 1988. – С. 346–358.
11. Довбня В. Масові репресії в органах НКВС УРСР у другій половині 30-х рр. ХХ ст. / В. Довбня, О. Шармар // Міліція України. – 2008. – № 1. – С. 20–21.
12. Курносів Ю.О. Насилля – головний аргумент більшовизму / Ю.О. Курносів // Український історичний журнал. – 1991. – № 12. – С. 16–27.
13. Бадрак В.В. Стратегии злых гениев: Антология деструктивных мотиваций / В.В. Бадрак. – Х. : Фолио, 2010. – 412 с.